

Bilge Vezir
Nizamülmülk

BİLGE VEZİR NİZÂMÜLMÜLK

Koordinatör : Konya Büyükşehir Belediyesi
Dr. Mücahit Sami KÜÇÜKTIĞLI Kültür Yayınları: 402

Editör : Türkiye Yazarlar Birliği
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan Yayınları: 92
Doç. Dr. Muhammet Enes Kala Toplantı Metinleri: 23
Arş. Gör. Mehmet Tuğrul

ISBN:978-605-389-343-1

Yayın Takip:
Eshabil YILDIZ

Tasarım&Grafik
Ali Rıza BÜYÜKVADİ

Yayın Hakkı:
Türkiye Yazarlar Birliği

Konya
2019

I. BÖLÜM: NİZÂMÜLMÜLK'ÜN HAYATI VE ŞAHSİYETİ	17
NİZÂMÜLMÜLK'ÜN HAYATI VE ŞAHSİYETİ TONYUKUK'TAN NİZÂMÜLMÜLK'E.....	18
DEVLET VE KADER ADAMI BİR ŞAHSİYET: NİZÂMÜLMÜLK	28
BÜYÜK VEZİR HACE NİZÂMÜLMÜLK'ÜN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİNE KISA BİR BAKIŞ	9
NİZÂMÜLMÜLK SUİKASTİNİN TAHLİLİ VE RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	22
II. BÖLÜM: BİR DEVLET VE SİYASET ADAMI OLARAK NİZÂMÜLMÜLK	41
SULTAN MELİKŞAH'A KARŞI HÂNE DÂN ÜYELERİNİN İSYANLARININ BASTIRILMASINDA NİZÂMÜLMÜLK'ÜN ROLÜ.....	42
NİZÂMÜLMÜLK'Ü DEVLET YÖNETİMİNDE BAŞARILI KILAN TEMEL ÖZELLİKLERİ.....	67
CELÂLEDDİN KARATAY ÖRNEĞİNDE SELÇUKLULARDA EMİR VE VEZİRLERİN YETKİLERİ	85
AMİDÜLMÜLK KÜNDÜRÎ İLE NİZÂMÜLMÜLK'ÜN SOSYAL POLİTİKALARI HAKKINDA BİR KARŞILAŞTIRMA	97
III. BÖLÜM: NİZÂMÜLMÜLK DÖNEMİNDE BÂTİNİLİĞE KARŞI SİYASÎ VE FİKRÎ MÜCADELE	109
NİZÂMÜLMÜLK'ÜN GÖZÜYLE BÂTİNÎ HAREKETLERİN TARİHSEL KÖKENLERİ VE TEMEL GAYELERİ.....	110
CÜVEYNÎ'NİN VEZİR NİZÂMÜLMÜLK'E SUNDUĞU EL-AKÎDETÜ'N- NİZÂMİYYE ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	127
GAZZÂLÎ VE BÂTİNİLİK.....	142
CÜVEYNÎ'DE AHLÂKÎ İYİ VE KÖTÜ MESELESİ	158
GAZZÂLÎ'NİN FEDÂ'İHU'L-BÂTİNİYYE ADLI ESERİ MÜVÂCEHESİNDE BÂTİNÎ AKIMLARLA MÜCADELE.....	169
MÂVERDÎ VE NİZÂMÜLMÜLK'TE MEŞRUIYETİN KAYNAĞI	226
IV. BÖLÜM: SİYÂSETNÂME GELENEĞİNDE NİZÂMÜLMÜLK'ÜN YERİ VE ÖNEMİ.....	244
SİYÂSETNÂME OKUMALARININ TARİHÇİLİK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	245
SİYÂSETNÂMELERİN DİLİ OLARAK ADALET	258

NİZÂMÜLMÜLK'ÜN TÜRK-İSLAM SİYASET TEORİSİ'NDEKİ YERİ.....	273
Şİ'İ-BÂTİNÎ NÜFUZUNUN “DEVLETE SIZMASI” TEHLİKESİ VE SİYASETNÂME'DEN HAREKETLE DEVLETİN BUNA KARŞI HAREKETE GEÇMESİ.....	280

**V. BÖLÜM: NİZÂMÜLMÜLK'ÜN SELÇUKLU İLMÎ HAYATINA
ETKİSİ VE NİZAMİYE MEDRESELERİ 288**

VEZİR NİZÂMÜLMÜLK'ÜN SELÇUKLU İLMÎ HAYATINDAKİ ROLÜ....	289
NİZÂMİYE MEDRESELERİ'NİN İSLÂM TEFEKKÜR HAYATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ.....	316
NİZÂMİYE MEDRESELERİNDE ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLER.....	342
NİZÂMİYE MEDRESELERİNİN ANADOLU MEDRESELERİNE ETKİLERİ	360

**VI. BÖLÜM: NİZÂMÜLMÜLK DÖNEMİNDE KÜLTÜR, EDEBİYAT
VE SANAT 388**

NİZÂMÜLMÜLK DÖNEMİNDE KÜLTÜR VE EDEBİYAT.....	389
EMİRÜŞŞÜ'ARÂ MU'İZZÎ DÎVÂNI'NDA NİZÂMÜLMÜLK METHİYELERİ	399
11. YÜZYIL SELÇUKLU DÜNYASINDA TÜRKÇENİN DURUMU.....	421
NİZÂMÜLMÜLK DÖNEMİNDE ŞAİR VE ŞİİR.....	428
TARİHİ KAYNAKLARIN ÇİZDİĞİ NİZÂMÜLMÜLK PORTRELERİNE SELÇUKLU MİNYATÜR SANATI ETKİSİYLE ÇAĞDAŞ YAKLAŞIM.....	444

VII. BÖLÜM: NİZÂMÜLMÜLK DÖNEMİ SELÇUKLU MİMARİSİ... 465

NİZÂMİYE MEDRESELERİ VE SELÇUKLU DÖNEMİ MEDRESE MİMARİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	466
NİZÂMÜLMÜLK'ÜN BÜYÜK SELÇUKLU MİMARÎ FAALİYETLERİNDEKİ ROLÜ.....	508
İSFAHAN CUMA CÂMİİ'NİN MAKSÛRE KUBBESİ VE ÜZERİNDEKİ BÂNÎ KİTÂBESİNDE YER ALAN “SULTAN” UNVANI ÜZERİNE.....	517
İSFAHAN'DA NİZÂMÜLMÜLK TÜRBESİ VE SELÇUKLU HANEDAN MEZARLARI.....	557

SUNUŞ

Tarih bir milletin sadece mazisi değil istikbalinin de pusulasıdır. Tarih aynı zamanda bir milletin hafızasıdır. Geçmişiyile bağı kopan bir topluluğun millet olarak varlığını sürdürmesi de imkânsızdır. Geçmişleri birkaç yüzyıl olan veya birkaç yüzyılı aşmayan ülkelerin ve toplumların kendilerine görkemli bir tarih inşa etme gayretlerinin sebebi de budur

Çağ açıp çağ kapatan, adaletli ve erdemli idareleriyle yönetimleri altındaki milletlerin takdirini kazanan ecdadımızın mirasını yaşatmak bu millete mensup her Türk vatandaşının en önemli sorumluluğu ve yükümlüğüdür. Zira bir milleti var kılan, ona hafıza ve karakter kazandıran kadim medeniyetidir. Allah’a çok şükür ki ecdadımızın bize bıraktığı tarih her milletin yazdığı veya yazabileceği tarih değildir, hamdolsun ki böyle bir ecdada, millete ve tarihe sahibiz. Yahya Kemal Beyatlı’nın da dediği gibi “Kökü mazide olan atiyiz” tespiti eğitim sistemimizin en önemli referans kaynağı olmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti, tıpkı daha önceki kurulan Türk devletlerinin birbirlerinin devamı olduğu gibi, Osmanlı’nın, Osmanlı’da Selçuklu Devleti’nin devamıdır. Elbette sınırlar değişmiştir, yönetim biçimleri değişmiştir, yönetime esas belgeler değişmiştir. Ama öz aynıdır, ruh aynıdır, hatta kurumların pek çoğu aynıdır.

Bu bakımdan binlerce yıllık devlet geleneği tarihimize baktığımızda aldıkları kararlar ve yaptıkları çalışmalarla sadece buldukları zamana değil geleceğe de dokunan Mete Han, Vezir Tonyukuk, Melikşah, Nizâmülmülk, Alparslan, Alaaddin Keykubat, Fatih Sultan Mehmet, Ebu Suud, Kanuni Sultan Süleyman, Köprülü Mehmet Paşa, III. Selim, Sultan II. Abdülhamid, Mustafa Kemal Atatürk gibi birçok devlet adamının vizyoner ve stratejik akıllarıyla milletimizi getirdikleri seviyeyi eli kalem tutan biraz kitap okuyan herkes bilmektedir.

Devletimize ve milletimize hizmet etmiş önemli devlet adamları arasında Büyük Vezir Nizâmülmülk ayrı bir öneme sahiptir. Zira Nizâmülmülk, vezir olduğu

1064'ten, şehit edildiği 1092 senesine kadar aralıksız yirmi dokuz sene Büyük Selçuklu Devletine, tam bir dirâyet ve adâletle hizmet etmiştir. Vazifeli olduğu için katılamadığı Malazgirt Meydan Muhârebesi hâriç, bütün Selçuklu fütuhatında bulunmuştur. Sultan Alp Arslan'ın vefatıyla veliaht Melik Şah'ın tahta geçmesini sağlayıp, nizam ve asayişin korunmasında muvaffak olmuştur. Sultan Melik Şah'a muhalefet eden veya başkaldıran Selçuklu prenslerinin itâat altına alınmasında büyük hizmeti geçmiştir. Akıllı, tedbirli ve adaletli idaresi sayesinde Selçuklunun cihanı şumul bir devlet olmasını sağlamıştır. Ayrıca sapık dini ve fikri akımlara karşı set oluşturmak, halkı doğru bilgiyle donatacak aydın din adamları yetiştirmek, devlet bürokrasisine adil ve erdemli yöneticiler, kadılar ve memurlar yetiştirmek ve bilim üretmek için Nizâmiye Medreselerini kurmuştur.

Nizâmülmülk, günümüzde üniversite olarak adlandırılan kurumlar misyonunu bundan yaklaşık bin yıl önce doğru tespit ederek akademinin, bilimsel üretim yanında toplumsal ve siyasal alanda adalet merkezli yönetimin inşası için ne kadar hayati öneme haiz olduğunu ortaya koymuştur. Dün terör ve fitne hareketlerinin önüne kesen bu anlayışı bugüne taşınabilseydi emperyalizmin ve kapitalizmin önünü insani politikalarla keserek ateizm, nihilizm, deizm gibi akımları durduracak önemli bir misyonu üstlenebilirdi. Üniversitelerimiz, Nizâmülmülk'ün misyonu ile hareket etmiş olsaydı FETÖ gibi tarihin gördüğü en alçak terör örgütü olmaz ve tarihe kara bir sayfa olarak geçen 15 Temmuz'u yaşamazdık. Nizâmülmülk'ün bin yıl önce ortaya koyduğu eğitim modelini geliştirerek bugünlere taşıyabilseydik Harvard, Sorbone, Yale, Oxford gibi üniversiteler bizim üniversitelerimiz ile rekabet etmek zorunda kalabilirdi.

Nizâmülmülk, devlet adamının misyonunu, devlet düzenini yani kamu yönetimini iyi yönetmek olarak ifade etmektedir. Burada küçük bir ayrıntı var, bu ayrıntıya dikkat çekmek isterim. Nizâmülmülk, devlet adamının **halkı yönetmesinden** değil **devlet düzenini yönetmesinden** söz etmektedir. Bunun için de kamu görevini icra edecek olanların niteliklerinin en üst seviyede olmasını olmazsa olmaz olarak görmektedir. Adaletli ve iyi yönetimle kamu düzeninin devam edebilmesi için Nizâmiye Medreselerinde nitelikli eğitim yoluyla yetişecek olan kamu

görevlilerinin, haşhaşi ve Bâtînî fikirlere karşı devletin birliğini ve bekasını koruyabileceğini görmüştür. Bu yüzden de Selçuklu coğrafyasında eğitim faaliyetlerini devlet politikası haline getirmiştir. Bu sebepten Selçuklu coğrafyasının her yanına medreseler ve kütüphaneler kurduğunu, ilim ve tasavvuf erbabına ilgi gösterip onlara en üst değeri verdirtmiş, büyük şahsiyetlerin, ihlâslı insanların yetişmesine, ölümsüz eserlerin tedvin edilmesine sebep olmuştur. Ehli sünnete ve devlete muhalif akımların giderek yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde kurulan Nizâmîye Medreseleri'nin bu fitnenin önlenmesinde ki rolü taraflı tarafsız herkes tarafından takdir edilmiş, edilmeye de devam etmektedir. Nizâmîye Medreseleri, siyaset kapasitesi yüksek, erdemli ve devlet yönetiminde etkin olabilecek insanlar yetiştirmiş ve kah-ı rical yani adam kıtlığı sorunu da büyük ölçüde çözüm getirmiştir.

Milletine ve insanlığa önemli hizmetler de bulunan büyük devlet adamı Nizâmülmülk'ü anmak için düzenlenen 'Doğumunun 100. Yılında Nizâmülmülk, Devlet ve Eğitim Geleneğine Yolculuk' ilmi toplantısına katkı veren değerli akademisyenlerimizin tebliğlerinin yer aldığı bu sempozyum kitabının yeni araştırmalara katkılar sağlayarak okuyucularının bilgi dağarcıklarının zenginleşmesine neden olacaktır.

Böylesine kıymetli bir eserin ortaya çıkmasına vesile olan sempozyumu düzenleyen Konya Büyükşehir Belediyesi'ne, Necmettin Erbakan Üniversitesi'ne, KTO Karatay Üniversitesi'ne, Türkiye Yazarlar Birliği'ne ve Erdemli Yöneticiler Derneği'ne, böyle nitelikli bir ilmi toplantıya destek verdikleri için tebrik ediyor, milletim adına şükranlarımı sunuyorum.

Halil ETYEMEZ
Konya Milletvekili
EYAD Başkanı

Doğumunun 1000. Yılında Büyük Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'ü yine bir Selçuklu başkenti olan Konya'da anmaktan ve hatırasını kitaplaştırarak yaşatmayı amaçlayan bu güzel faaliyete ev sahipliği yapmaktan ve kitaplaşmasına vesile olmamızdan dolayı tüm hemşehrilerim adına gurur duyuyorum.

Kendisi de uzun yıllar çok önemli makamlarda devlet adamlığı yapmış olan, meşhur şairlerimizden Ziya Paşa bir gazelinde “Âsaf'ın mikdârını bilmez Süleyman olmayan” der. Yani Âsaf'ın değerini bilmek için Süleyman olmak lazımdır.

Tarih bütün dönemleriyle bize göstermiştir ki devlette ikbal için “irade”ye ve “akıl”a sahip olmak gerekir. İrade ve hükümlürlüğün sembolü nasıl Süleyman, yani padişah ise aklın ve nizamın sembolü de Âsaf'tır, yani vezirdir.

Âsaf'ın bizim tarihimizdeki karşılığı Nizamülmülk'tür. Anadolu fatihi Alparslan ve Melikşah'ın baş vezirliğini yapmış bu büyük devlet adamı, Türk devlet geleneğine ve zihniyet dünyasına kazandırdıkları sebebiyle haklı bir şöhrete kavuşmuş, adı çağları aşır bugünlere kadar ulaşmıştır.

Mevlânâ Celaleddin, eserlerinde onu şu vasıflarla anar: “Vezirlik dayanağı, efendilik sediri, ulu vezir, hayırları yayan, güzel işleri meydana getiren, keremle zamanın Hatem'i olan, geçen vezirlerin yüceliklerine sahip bulunan, o yücelikleri tamamlayan, adalet ve insaf madeni, kerem ve lütuf denizi, zamanın Âsaf'ı, mülk'ün nizam'ı, padişahlarla sultanların babası...”

İki kutluluğu kendisinde birleştiren, din hususunda akılda ve bilgide olgun, gerçekler doğusu, zayıflarla yoksulların yardımına erişen, dalgalı deniz, övülecek inci; Müslümanlığa yardım eden, Müslümanlıkla Müslümanların direklerini onaran devletin ta kendisi...”

Tabii bu övgü dolu sözlerin zihinlerde dayandığı tecrübe edilmiş bir geçmiş var. Nizamülmülk, Türk devlet teşkilatlanmasında pek çok yönden yenilik getirmiş, özellikle yaptırdığı idari düzenlemelerle Büyük Selçuklu Devleti'ni, haleflerine örnek teşkil edecek bir güce eriştirmiştir.

Aynı şekilde eğitim alanında yaptıkları, belki de zihniyet dünyamızın şekillenmesi açısından onun en kritik dokunuşuydu.

İslam coğrafyasının büyük bilginlerini Nişabur, Rey, Bağdat, Herat, Belh, Merv gibi şehirlerde kurduğu ve kendi adıyla anılan Nizamiye Medreselerinde topladı. Nizamülmülk'ün özenle seçtiği bu âlimlerden öncelikli talebi bizzat ilmin korunması ve yüceltilmesi idi. Öyle ki o âlimlerin en gözde ismi, büyük Selçuklu İmam-ı Gazali'dir.

Ehli sünnet akaidini güçlendirmek ve devlet adamı yetiştirmek amacıyla tanzim edilen Nizamiye Medreseleri bugün bile, bilimsel literatürde yüksek bir eğitim standardını işaret eder.

Onun bu eğitim reformu, Türklerin İslam medeniyetine katılmalarında, hatta kısa zamanda kontrolü ele almalarında büyük önem arz etmiştir.

Bir diğer büyük katkısı ise geriye bıraktığı Siyasetname adlı eseri sayesinde olmuştur. Siyasetname, devletin işleyişini artısı ve eksisi ile ortaya koymayı amaçlayan, tam manasıyla bir hükümdara sunulan rapor mahiyetindedir.

Ancak bu başyapıtın içeriğinde sonraki nesillerin nasıpleneceği, bugün okunduğunda bile etkisini gösterecek birçok tavsiye, salık mevcuttur.

Nizamülmülk ilmin ve ulemanın hamisi bir devlet adamı olarak devlet nizamının sadece kılıç gücüyle sağlanamayacağını farkındaydı; onun Melikşah'a söylediği şu söz, yönetimlerde yetişmiş insanın önemine vurgu yapar: “Unutma ki benim divitim ve sarığım ile senin taç ile kılıcın birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Devlet bu ikisi ile ayakta durur. Yazı ve sarık ortadan kalkarsa taç ile taht da yerinde kalmaz.”

Nizamülmülk'ün divit ve sarıktan bahsederken ona hiç şüphe yok ki eğitimin, eğitilmiş insana vurgu yapıyordu. Sultan II. Mahmud'un “kaht-ı ricâl”, yani adam kıtlığı diye devlet idaresinde hayıflandığı durumu da hatırlatıyor bize tabii.

Ortaçağ'da yaşamış Süryani tarihçi Mikael, Türklerin daima sükutu ve nizamı tercih ettiğinden övgüyle bahseder. Devlet işlerinde nizamı sağlamanın yolu, içinde bulunduğumuz vasatı aşarak, tıpkı Nizamülmülk gibi; müdebbir, muhakkik, münevver ve müçtehit devlet adamlarının yetişmesini sağlamak, onlara bir yol açmakla mümkündür.

Bugün buna, siyaset kurumlarımızın önünü açacak yetişmiş insanlara her zamankinden çok ihtiyacımız var. Ayrıca bu noksanlıkları ve olumlu kazanımları yalnızca devlet adamları hanesine özgülememek lazım; her alanda ve konumda insan kalitesini yükseltmeye meyletmemiz lazım. Umarım bu toplantılar, İslam medeniyetinin sancaktarlığını yapan aziz milletimizin ümit dolu yarınlara, amaçladığı doğrultuda, olumlu katkılar sağlar.

Uğur İbrahim ALTAY

Konya Büyükşehir Belediye Başkanı

Tarihe Yön Veren Bilge Vezir: Nizâmülmülk

Nizâmülmülk... Selçuklu sultanları Alparslan ve Melikşah'a vezirlik yapan, Siyâsetnâme şaheserinin yazarı Nizâmiye Medreselerinin kurucusu.

Yaşadığı çağa damga vurmuş, devlet yönetimindeki uygulamaları toplumları etkilemiş olan Nizâmülmül'ü anmak, anlamak ve yeni nesiller üzerinden geleceğe aktarmak bizim için bir vefa borcuydu.

Türkiye Yazarlar Birliği'nin 40. Kutlamaları kapsamında düzenleyeceğimiz faaliyetleri planlarken doğumunun "1000. Yılında Nizâmülmülk" ilmi toplantısını da gündemimize almıştık.

Bu anma programını; Türkiye Yazarlar Birliği, Konya Büyükşehir Belediyesi, Erdemli Yöneticiler Akademisi, Karatay Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi'nin iş birliği ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'da düzenledik.

6 Nisan 2018 tarihinde başlayan ve iki gün süren uluslararası ilmi toplantıya ülkemizden önemli akademisyenlerin yanı sıra Cezayir, Filistin ve İran'dan da bilim adamları katıldı.

"Selçuklu Tarihi ve Nizâmülmülk, Nizâmülmülk'ün Fikrî Hayatı ve Dönemi, Nizâmülmülk'ün Devlet Yönetimi Anlayışı, Nizâmiye Medreseleri, Siyâsetnâme Geleneği ve Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâmesi, Nizâmülmülk'ün Bâtınî Akımlarla Mücadelesi, Nizâmülmülk Dönemi Âlimleri ve Dönemin Bir Âlimi Olarak Gazzâlî, Nizâmülmülk Döneminde Kültür, Sanat ve Edebiyat, Nizâmülmülk Döneminde Şehircilik ve Mimârî" konu başlıklarında anlatılan büyük Selçuklu vezirini daha iyi anlama imkânı bulduk.

Selçuklu tarihi, kültürü ve medeniyetinin, başta Nizâmülmülk olmak üzere dönemin devlet adamlarının ülkemizde henüz yeterince tanınmadığını, anlaşılmadığını üzümlere ifade etmek istiyorum.

Vefatının üzerinden asırlar geçse de yaptığı tavsiyeler ve nasihatler hâlâ geçerliliğini koruyan, tarihe yön veren Nizâmülmülk’ü anmak elbette yeterli değil. O’nu yakından tanımak, hayatını, eserlerini, mücadelesini, dindarlığını ve düşünce dünyasını da bilmek zorundayız.

Nizâmülmülk ve dönemi konusunda araştırma yapmak isteyenler için önemli bir kaynak niteliği taşıyan elinizde tuttuğunuz bu eser iki gün süren uluslararası ilmi toplantıda sunulan bildiri ve konuşmaların bir araya getirilmesiyle oluşturuldu.

“Nizâmülmülk Devlet ve Eğitim Geleneğine Yolculuk” adıyla Konya’da düzenlediğimiz bu toplantının planlanmasında ve icrasında büyük katkı ve katılımları olan; TYB Şeref Başkanımız D. Mehmet Doğan’a, Konya Büyükşehir Belediye Başkanı Tahir Akyürek’e, Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Muzaffer Şeker’e, KTO Karatay Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Bayram Sade’ye Konya Milletvekili ve Erdemli Yöneticiler Akademisi Başkanı Halil Etyemez’e teşekkür ediyorum, şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN
TYB Genel Başkanı

ÖNSÖZ

10 Nisan 1018 (21 Zilkade 408) tarihinde Horasan'ın Tûs şehrinde dünyaya gelen Hasen b. Ali b. İshak et-Tûsî, Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzettikten sonra Halep, İsfahan, Nişabur ve Bağdat'ta dönemin önde gelen âlimlerinden İslami ilimler tedris etmiş, edip ve şairlerin sohbet meclislerine iştirak edip hitabet sanatında ilerlemiştir. Bir süre hizmetinde bulunduğu Gazneliler'in Selçuklular tarafından yıkılması üzerine babası ile birlikte Selçuklular'ın hizmetine girmiştir. Sultan Alparslan kendisini vezir olarak tayin ettiğinde, Abbasi Halifesi Kaim Bi-Emrillah tarafından Nizâmülmülk'e, Kıvamüddeve ve 'd-dîn ve Razî emîri'l-mü'minîn lakapları verilmiş, ayrıca Tacü'l-hazreteyn, Vezîr-i Kebîr, Hâce-i Büzürg ve Atabekü'l-cüyûş gibi lakaplarla anılmış ve "atabeg" unvanı tarihte ilk kez kendisine verilmiş olduğu iddia edilmiştir. Hayatı boyunca devlet idaresinde kazanmış olduğu tecrübeler ile Selçuklu Sultanlarına sâdık bir yönetici ve danışman olmuş, devletin teşkilatlanmasında, kurumsallaşmasında ve güçlenmesinde oldukça önemli hizmetlerde bulunmuştur. Türk-İslâm unsurlarını birleştirmek suretiyle iktâ sistemini geliştirmiş ve daha düzenli bir yapıya kavuşturmuştur. Düzene sokulan iktâ sistemi ise devletin ekonomik ve siyasi teşkilatlarını güçlendirmiştir. Sultan Melikşah'ın tahta çıkmasında çok büyük hizmetleri olan Nizâmülmülk'ün başarısını ve devlet idaresinde hızlı yükselişini sindiremeyen bazıları Sultanla onun aralarını açmaya çalışmış ve kısmen de başarılı olmuşlardır. Melikşah, onu görevinden azletmese de aralarına bir soğukluğun girdiğini de ifade etmek mümkündür. Nizâmülmülk, kendi aleyhine çıkarılan fitne olayları sırasında İsfahan'dan Bağdat'a geçerken bir Bâtınî fedaisi tarafından şehit edilmiştir. Onun şehadeti, Bâtınîlerin gerçekleştirdiği bir devlet adamının şehit edilmesi hadisesini bize sunmaktadır.

Nizâmülmülk, sultanlar kadar halkın da teveccühünü kazanmıştır. İdari başarısı, zekası, bilgeliği, cesareti ve tevazuuyla halkın sevgisini kazanmış olan Nizâmülmülk, kamu düzenine hassaten dikkat etmiş, devleti sorunların biriktiği bir mekanizma olarak değil, halkın sorunlarını çözen bir yapı olarak görmüştür. İlme ve alime hürmetiyle de dikkat çeken Nizâmülmülk, kendisinden önceki vezir

Kunduri'nin sebebiyet verdiği mezhepçiliğe son vermeye çalışmış, devlete küsmekte olan Eş'arî ve Şafîileri yeniden devletle barıştırmayı başarmıştır.

Nizâmülmülk'ün özellikle siyaset, askeri, hukuki, ilmi ve eğitim alanlarında adeta bir çığır açtığını söylememiz mümkündür. Zira onunla Büyük Selçuklu devleti ortaçağın en büyük ordularından birisine sahip olmuş, onun müdahalesiyle halkın huzurunun tesisi ve korunmasına dönük mahkemeler kurulmuş ve mevcut mahkemelerin kalitesi artırılmıştır. Bunlar yanında Büyük Vezirin en büyük hizmetleri de eğitim ve ilim alanlarında olmuştur. Sultan Melikşah, Büyük Selçuklu Devleti için çok büyük bir tehlike oluşturan Hasan Sabbah ve adamlarıyla mücadeleyi bir devlet politikası haline getirmiştir. Bâtınîlere karşı geliştirilen politikada hem itikadi, hem siyasi hem de eğitim açısından tam teşekküllü bir mücadelenin imkanlarını Nizâmülmülk'ün tesis ettiğini ifade etmek mümkün görünür.

Büyük Vezir Nizâmülmülk, yaşadığı dönemde Bâtınîler olarak karşılık bulan batıl güruh ile bir mücadele içinde olmuş, onun bu mücadelesi dönemin eğitim sistemine hem farklılık hem de ivme kazandırmıştır. Bu bağlamda tarihte ilk kez Bağdat merkezli “Nizâmiye Medreseleri”nin kurulduğunu görmekteyiz. Nizâmülmülk, Nizâmiye Medreseleri ile Bâtınî tehlikeye karşı halkın bilinçlendirilmesi için adeta bir “eğitim seferberliği” başlatmak istemiştir. Kurulan medreseler hem Bâtınî tehlikeye karşı bir kalkan rolü oynarken, o medreselerde sonraki dönemlerin ilmi geleneklerine güç kazandıracak alimler de yetişmiştir.

Siyaset konusunda Nizâmülmülk'ün İslâm dininin esaslarına bağlı olacak şekilde yerli ve millî bir anlayışı gaye edindiğinden de bahsedebiliriz. Öyle ki ona göre adil bir yönetici kendisine öncelikle Kur'ân-ı Kerim'i ve sünneti rehber kabul etmeli, kıssalardan ve menkıbelerden dersler çıkarabilmelidir. Günümüz dünyasında siyasetin ahlâk ve din ile farklı kefeye konularak değerlendirilmesi siyasete ve ahlaka ivme kaybettirmektedir. Hakkın ve adaletin tesis edilmesi için ilmi, ahlakî, siyaseti, hukuku ve dinî birbirlerinin mütemmimleri olarak görmek oldukça önemli olabilir. Bu bağlamda siyasetin bizatihi içinde yer alan

Nizâmülmülk'ün kendi tecrübelerinden yola çıkarak yanlışları teşhis ve tedavi etmesine dönük tavrı, bizim için de günümüzde çözüme kavuşturamadığımız sorular adına yol gösterici olsa gerektir.

Yukarıda ifade ettiğimiz şekilde, Nizâmülmülk'ün İslâm eğitim tarihinde önemli yerine hassaten dikkat çekmek gerekmektedir. Başta Bağdat olmak üzere çeşitli şehirlerde tesis ettiği ve kendi adına nispetle “Nizâmiye Medreseleri” olarak anılan ilk resmî eğitim kurumlarıyla ilmin gelişmesi için gayret etmiş, medreselere kitaplar bağışlamış, araziler vakfetmiştir. Şif-Bâtînî düşüncenin sakatlığını ortaya koymaya ve kapsayıcılığı ekseninde, ehl-i sünnet akîdesini yayıp güçlendirmeye çalışmıştır. Tarihte medrese yaptıran ilk vezir olarak tanınan Nizâmülmülk, hadis rivayetiyle de meşgul olmuş, ayrıca çeşitli şehirlerde hadis yazılması amacıyla toplantılar düzenlemiştir. 3 Muharrem 480'de Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'nde yazdırdığı on iki hadisle 8 Safer 480'de Bağdat'ta Mehdi Camii'nde yazdırdığı on iki hadis günümüze ulaşmıştır. İmar faaliyetleriyle de ilgilenen Nizâmülmülk Bağdat'ta bir ribat, Nişabur'da bîmaristan, İsfahan'da hankah, Tûs ve Nûkan'da mescid yaptırmıştır. 466'da yeni bir rasathane inşa ettirerek astronomi alimlerini burada toplamış ve İran takviminde değişiklik yapılmasını istemiş, toplantı sonucunda Sultan Melikşah'ın Celalüddevle lakabına nispetle Celâlî adı verilen bir takvim kabul etmiştir.

Nizâmülmülk, vezirliğinin yanı sıra İslâm kültür ve medeniyeti, çeşitli İslâm devletleri ve özellikle Büyük Selçuklu devlet teşkilatı hakkında bilgi veren Siyâsetnâme (Siyerü'l-mülük) adlı eseriyle tanınır. Sultan Melikşah, devlet yönetimiyle ilgili bir kitap yazılmasını talep etmiş, en çok yazılan eserler arasından Nizâmülmülk'ün 485'te tamamladığı Siyâsetnâme'yi beğenmiştir. Nizâmülmülk, devlet teşkilatı ve idaresiyle ilgili konuları işlediği Siyâsetnâme'yi elli fasıl halinde düzenlediğini, çok faydalı bilgiler içeren bu eseri herkesin okuması gerektiğini, hiçbir hükümdarın bu esere ilgisiz kalamayacağını, bu kitap sayesinde din ve dünya işlerinin daha kolay yürütüleceğini beyan etmiştir.

Adaleti, idari kabiliyeti, cömertliği, bilgeliği ve güzel ahlakıyla tanınan Nizâmülmülk, halkın hukukuna özen göstermiş, insanların zulüm ve haksızlığa uğramaması için mücadele etmiştir. Devlet kapısının şikayetçilere daima açık olmasını istemiş, alimlere ve sûfilere saygı göstermiş, onları ayakta karşılamış ve sohbet meclislerine katılmaktan zevk duymuştur.

Siyasetten askeriye, imar faaliyetlerinden eğitime, hukuktan astrolojiye, eser telifinden hadis rivayetine birçok alanda faaliyet gösteren ve bunun yanı sıra büyük bir imparatorluğun yönetiminde söz sahibi olan Büyük Vezir Nizâmülmülk, Türk-İslâm tarihinin önde gelen ve unutulmayan şahsiyetlerinden birisi olmuştur. Nizâmülmülk'ün siyasete kazandırmış olduğu özgün fikirleri, devlet idaresine şuurlu insan yetiştirme hedefi ve eğitime olan hassasiyeti günümüzde de bizlere çok şeyler anlatacaktır. Büyük vezirin henüz genç yaşlarda donanımlı hale gelmiş olması ve bu yetkinliğini siyaset, ilim, eğitim, idare, hukuk ve ekonomi üzerinden işlevsel hale getirebilmesi vesilesiyle bugün bizler için örnek bir şahsiyet olma niteliğini haizdir.

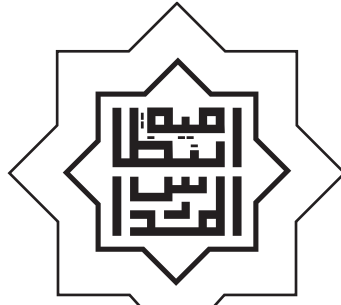
Milletler, toplumsal tecrübelerinin gelecek nesillere aktarılması için geçmişle barışık ve bilinçli bir okumaya ihtiyaç duyarlar. Her nesil tarihle gelecek arasında bir köprü oluşturmak göreviyle hem geçmişe hem de geleceğe karşı vazifelidir. Bu vazife bilinci, bugün sahip olduğumuz devlet geleneğinin oluşmasında önemli katkılar ortaya koymuş bir şahsiyetin doğumunun 1000. yılı olması sebebiyle 2018 yılını bizim için önemli hale getirmektedir. Devletimiz 1071 yılından itibaren farklı yönetim tarzlarına sahip olsa da özünden hiçbir şey kaybetmemiştir. Özü bir biçimi farklı olarak bin yılını doldurmak üzere olan devletimizin mahiyetini ve değerini anlayabilmek için de Nizâmülmülk'ün tecrübeleri hala önemini korumaktadır. Tarihi ile bağlantısını yeniden kurmaya ve sağlamlaştırmaya çalışan Yeni Türkiye yolunda geleceğin yöneticilerine ışık tutacak bu ender şahsiyetin anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Bu öneme istinaden Türkiye Yazarlar Birliği olarak, Erdemli Yöneticiler Akademisi ve Konya Büyükşehir Belediyesiyle birlikte gerçekleştirdiğimiz, Nizâmülmülk'ü anma ve anlamaya hasrettiğimiz ilmi toplantının ürünlerini eserimizde bir bütün olarak bir araya getirdik.

Doğumunun 1000. Yılında Nizâmülmülk'ü her anlamda anlamaya hasrettiğimiz projemizin başından sonuna kadar desteklerini bizden esirgemeyen Konya Büyükşehir Belediye Başkanlığına, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığına, Erdemli Yöneticiler Akademisi Başkanı ve Konya Milletvekili Sayın Halil Etyemez'e, Türkiye Yazarlar Birliği Şeref Başkanı Sayın D. Mehmet Doğan'a, Genel Başkanımız Sayın Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan'a bilgi şöleninde sunulan ilmi ziyafetten istifade edenler, ilmi toplantının hasadının ortaya konulduğu bu eserden müstefid olacaklar adına medyunuşükran olduğumuzu ifade etmeliyiz. Kitabın hazırlanması ve kisve-i tab'a bürünmesinde çok büyük emekleri olan Sayın Eshabil Yıldız'a, süreçte yardımlarını esirgemeyen Türkiye Yazarlar Birliği Gençlik Birimimizin kıymetli üyeleri Rabia Akmaz ve Büşra Konaktaş'a çok teşekkür ederiz. Hassaten yoğunlukları arasında vakit ayırma nezaketinde bulunup tebliğlerini sunan, dahası sunumlarını elinizde bulunan kitap için ayrı ayrı akademik makaleye dönüştüren kıymetli ilim insanlarımız olmasaydı çalışmamız olmayacaktı. Onlara nasıl teşekkür edebileceğimizi bilemiyoruz.

Kitabımız, “Nizâmülmülk'ün Hayatı ve Şahsiyeti”, “Bir Devlet ve Siyaset Adamı Olarak Nizâmülmülk”, “Nizâmülmülk Döneminde Bâtınlığa Karşı Siyasi ve Fikri Mücadele”, “Siyâsetnâme Geleneğinde Nizâmülmülk'ün Yeri ve Önemi”, “Nizâmülmülk'ün Selçuklu İlmî Hayatına Etkisi ve Nizâmiye Medreseleri”, “Nizâmülmülk Döneminde Kültür, Edebiyat ve Sanat”, “Nizâmülmülk Dönemi Selçuklu Mimarisi” bölümlerinden ve bu bölümler altında yer alan oldukça nitelikli otuz bir makaleden müteşekkildir. Eserin, ‘keşf’-i kadîm ile ‘vaz’-ı cedidin önemini birlikte kavramaya vesile olmasını, alana ilişkin çalışmalara mütevazı da olsa bir katkı sunmuş olmasını Yüce Mevla’dan niyaz ediyoruz.

Doç. Dr. Muhammed Enes Kala - Arş. Gör. Mehmet Tuğrul

Ankara, 1 Aralık 2018

Bilge Vezir
Nizamülmülk

I. BÖLÜM

NİZÂMÜLMÜLK'ÜN HAYATI VE ŞAHSİYETİ